

HİKMET AYETLERİNİN TEFSİRİ

Dr. Hakan UĞUR

Emin Yayınları: 285

HİKMET AYETLERİNİN TEFSİRİ

Dr. Hakan UĞUR

Bursa 2018

Kapak
Emin ÖZDAMAR

Baskı/Cilt

E M İ N Y A Y I N L A R I

Fethiye Mah. Kırlangıç Sok. No: 2 Nilüfer/BURSA

Tel: (0224) 2422898, Fax: (0224) 2412569

Sertifika No: 41427

www.eminyayinlari.com.tr

© Türkçe bütün yayın hakları anlaşmalı olarak Emin Yayınları'na aittir. Kitap, yayıncının ve yazarın izni olmaksızın hiçbir surette (baskı, fotokopi, elektronik, manyetik, mekanik ve sesli ortamlarda ya da başka bir şekilde) kısmen veya tamamen çoğaltılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Cataloging-in-Publication Data (CIP)

HİKMET AYETLERİNİN TEFSİRİ

Dr. Hakan UĞUR

1.Tefsir 2.Kur'an 3. İslam

ISBN: 978-605-9464-83-3

Sertifika No: 41427

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	3
ÖNSÖZ.....	7
KISALTMALAR	5
GİRİŞ.....	10
HİKMET KELİMESİNİN FİLOLOJİK ANALİZİ.....	10
1. HİKMETİN SÖZLÜK ANLAMI.....	10
2. HİKMETİN ANLAM SAHASI	12
I. BÖLÜM.....	15
KUR’ANDA HİKMET KAVRAMI	15
A- HİKMET AYETLERİNİN TEFSİRİ	15
B- YORUMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	89
II. BÖLÜM	93
İSLÂMİ İLİMLERDE HİKMET KAVRAMI.....	93
A. HADİSLERDE HİKMET	93
B- FIKIH İLMİNDE HİKMET.....	100
C- FELSEFE İLMİNDE HİKMET.....	103
a- Teorik hikmet (el-hikmetü’n-nazariyye):.....	105
b- Pratik hikmet (el-hikmetü’l-ameliyye):.....	106
SONUÇ.....	111
BİBLİYOGRAFYA	115

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen madde
a.g.mak.	: Adı geçen makale
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AtÜİFD.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
İ.A. ²	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklo- pedisi
İFAV.	: Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi Vakfı
Md.	: Maddesi
Msl.	: Meselâ
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
şrh.	: Şerh
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
Trc.	: Tercüme
Tsz.	: Tarihsiz

ÖNSÖZ

İslâm'da ilk nazil olan ayet "Yaratan Rabbinin adıyla oku!"¹ cümlesidir. Bütün ibadetlerden, itikadı ve ameli hükümlerden önce okuma emri nazil olmuştur. Böyle bir emirle başlayan Kur'an diğer bütün ilahi kitaplardan farklılık arz etmektedir. Bu emir, İslâm'da ilme ve âlimlere ne kadar değer verildiğini ve onların yüceltildiğini göstermektedir. Ayette okuma emrinden sonra "Yaratan Rabbinin adıyla..." kaydının eklenmesi de, ilimle kastedilen şeyin Allah'la bağlantısını yani dini tarafını vurgulamaktadır. Ayetlerde "İman edenler ve sâlih amel işleyenler..." gibi Kur'an ifadeleri iman-amel bütünlüğüne vurgu yapmaktadır. Bu, amelsiz bir imanın makbul olmaması anlamına geldiği gibi İslâm'ın öngördüğü bir amelin, ancak Allah'a imanın söz konusu olmasıyla değer kazanabileceğini göstermektedir.

Gerek ayetlerde, gerekse hadislerde değişik ifadelerle birçok defa müminlere ilim öğrenmeleri emredilmiştir. Ancak bütün bu ifadelerde ilim salt bir bilgi yığını olarak kabul edilmemiş, gerek muhatabın gerekse bütün insanların hem dünyasında hem de ölüm ötesinde faydalı olacak bir faaliyet olarak kabul edilmiştir. İlk inen ayetiyle ilim talebini emreden İslâm'ın, ilk dönemlerde layıkıyla anlaşılması ve hayata geçirilmesiyle Müslümanlar her alanda ilerlemişler ve büyük bir medeniyet vücuda getirmişlerdir. Batı dünyası Ortaçağ karanlığındaiken Müslümanlar bu sayede medeniyetin zirvelerinde olmuşlardır.

¹ Alak 96/1.

Kur'an'daki kavramların araştırılması çalışmaları, son dönemde ortaya çıkmış olan Konulu Tefsir çalışmaları içinde mütalaa edilmektedir. Bu Konulu Tefsir çeşidinde ilk olarak Kur'an kelimelerinden birisi ele alınarak kelimenin geçtiği ayetler tespit edilir. Daha sonra bu ayetlerin tefsirleri iyice öğrenilerek Kur'an'ın o kelimeyi kullanmasıyla hâsıl olan manalar tespit edilmeye çalışılır.² Bu tür çalışmalarda kelimenin lügat manaları tespit edilmeli, bunun yanında Kur'an'da o kelimeyle anlatılmak istenen manalar da araştırılmalıdır. Çünkü Kur'an geldiğinde o dönem Araplarının kullandığı dille indirilmiştir. Kur'an indirildiği dönemin dilini kullanmakla beraber o dilde birtakım tasarruflara gitmiş, bazı kelimelere farklı manalar kazandırmıştır. Kur'an'ın farklı anlamlar yüklediği bu kelimelerin anlaşılması için lügat manalarının yanı sıra Kur'an'da o kelimenin hangi manalar taşıdığı tespit edilmelidir. Mesela "küfür", "fısk" gibi kelimeler bu türdendir.

Biz de bir kavram çalışması olan bu çalışmamızda hikmet kelimesinin Kur'an'da hangi manalara geldiğini araştırmadan önce kelimenin lügat manalarını tespit etmeye çalıştık. Hikmet kelimesinden önce kelimenin türediği "h-k-m" kökünün hangi manalar taşıdığını ifade ettik. Daha sonra hikmet kelimesinin geçtiği on dokuz ayeti teker teker sıralayarak ayetlerin nüzul ortamlarından bahsetmeye çalıştık ve müfessirlerin başlıcalarının o ayetlerde geçen hikmet kelimesini hangi manalarda yorumladıklarını zikrettik. Bu sıralamada müfessirleri ölüm tarihlerine göre

² Güven, Şahin, *Konulu Tefsir Metodu*, Şura Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 137-138.

sıralayarak kelimenin tarihsel süreç içinde geçirdiği yorum farklılıklarını göz önüne sermeye çalıştık. Daha sonra bütün bu manaların göz önünde bulundurulmasıyla Kur'an'ın hikmet kelimesiyle hangi manaları kastettiğini ifade etmeye çalıştık.

İkinci bölümde ise diğer İslami ilimlerin başlıcalarında hikmetin manalarını özetle vermeye çalıştık. İlk olarak hikmet kelimesinin geçtiği hadisleri zikrettik. Bu hadisleri "kütüb-i sitte" diye bilinen altı muteber hadis kaynağı ile İmam Malik'e ait Muvatta'dan seçtik. Diğer bölümlerde ise hikmetin fıkıh ve felsefe ilminde taşıdığı manaları özet bir şekilde arz etmeye çalıştık. Çalışma, Sonuç bölümüyle sona ermektedir.

Bu çalışmada Kur'an'da hikmet kavramını incelerken sadece hikmet kelimesinin geçtiği ayetleri değerlendirmeye çalıştık. Kur'an'da geçen ve hikmetle aynı kökten gelen "Ahkemül-Hâkimîn" gibi Allah'a ve "Hakîm" gibi hem Allah'a hem de Kur'an'a ait olan sıfatları, hikmetle anlam bağlantısı bulunan "fitrat", "adalet", "basiret", "nüha", "hıcr", "fıkh", "feh", "furkan", "marifet" gibi kelimeleri araştırma dışı bıraktık.³

Bu eseri hazırlarken yardımlarını gördüğüm değerli hocalarıma ve meslektaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Hakan UĞUR
KONYA 2018

³ Bu hususta msl. bkz. Tan, Bilal, *Kur'an'da Hikmet Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s. 35-77.

GİRİŞ

HİKMET KELİMESİNİN FİLOLOJİK ANALİZİ

A. HİKMETİN SÖZLÜK ANLAMI

Hikmet kelimesini incelemeden önce bu kelimenin türemiş olduğu kökün anlamlarını incelememiz gerekir. Çünkü türemiş olduğu kök, bir kelimenin manası ile ilgili değişik ipuçları verir.

Hikmet kelimesi, H-K-M kökünden türemiş bir mastardır. H-K-M kelimesinin anlamları sözlüklerde şöyle geçmektedir:

a) Düzeltmek ve yoluna koymak için bir şeye engel olmak:

Hayvanlara vurulan game onları engelleyici anlamında “*hakeme*” (الحكمة) denir. “*Hakemtu'd-dâbbete*” cümlesi, “Hayvanı gem vasıtası ile engelledim”; mezid olarak “*Ahkemtu'd-dâbbete*” şeklinde kullanıldığında ise, “Hayvanı gemledim” anlamına gelir. Yine aynı fiilin kullanıldığı “*Hakemtu's-sefihe ve ahkemtuhu*” ifadesi, “Sefihi (iradesiz, rezil, müsrif ve beyinsizce hareket eden kişi) engelledim.” manasında kullanılmıştır.⁴ “Çocuğunu engellediğin gibi yetimi de engelle” hadis-i şerifinde de kelime aynı anlamda kullanılmıştır.⁵

⁴ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Daru Sâdır, Beyrut tsz., XII/141, 144; el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed er-Rağıb, *Müfredatu Elfazı'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1992, s. 248; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cem Mekayisi'l-Luğa*, Darul'l-Ciyil, Beyrut tsz., II/91; el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya' kub, *Besair zevi't-Temyiz fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., II/487; İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhetü'l-A'yünü'n-Nevezir fi İlmi'l-Vücuhi ve'n-Nezair*, thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Radî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987, s. 261.

⁵ İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Saâdât el-Mubarek b. Muhammed el-Cezeri,

Aynı kökten türemiş olan *hüküm* ve *hikmet* kelimeleri arasında bir anlam ilişkisi mevcuttur. “*Hüküm*” zulüm ve haksızlığa engel olmak anlamını taşıdığı gibi⁶, “*Hikmet*” de, kişiyi cehaletten ve yanlış yola düşmekten koruyup doğru yola yönlendirmek manasını ifade eder.⁷ Bu manadan yola çıkarak yöneticilere de, zalimin zulmüne engel oldukları için “*hâkim*” denilmektedir.⁸ Bununla birlikte *hüküm* kelimesinin daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Her *hikmet* bir *hükümdür*. Fakat her *hüküm* bir *hikmet* değildir.⁹ *Hikmet*, *hilm* anlamına da gelir; çünkü *hilm*, nefse *hâkim* olup onu öfkenin heyecanından korumak anlamı da taşımaktadır.¹⁰

b) İşi sağlam yapmak, sağlamlaştırmak:¹¹

Bir hadis-i şerifte, Kur’an-ı Kerim’den bahsedilirken “*ez-zikru’l-hakîm*” (الذكر الحكيم) tabiri kullanılmaktadır.¹² Burada “*el-hakîm*” tabiri, “sağlam, üzerinde herhangi bir ihtilaf ve şüphe bulunmayan” anlamında kullanılmıştır.

c) Adaletle hükmetmek:¹³

en-Nihaye fi Garibi’l-Hadis ve’l-Eser, Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, tsz., I/420.

⁶ İbn Fâris, *a.y.*; İsfehânî, *age.*, s. 249.

⁷ İbn Manzûr, *age.*, XII/140, İbn Fâris, *a.y.*

⁸ İbn Manzûr, *age.*, XII/141,144; ez-Zebîdî, Muhibbuddin Ebu Feyz es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni el-Vasiti el-Hanefi, *Tacü’l-Arus min Cevahirü’l-Kamus*, Daru’l-Fikr, Beyrut, tsz., VIII/352.

⁹ İsfehânî, *age.*, s. 249; Fîrûzâbâdî, *age.*, II/491.

¹⁰ İsfehânî, *a.y.*; Fîrûzâbâdî, *a.y.*; Zebîdî, *age.*, VIII/353.

¹¹ İbn Manzûr, *age.*, XII/140; İbnü’l-Esîr, *a.y.*; Fîrûzâbâdî, *age.*, XII/487; Goichon, A. M.; “*Hikma*”, *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1986, III/377.

¹² İbn Manzûr, *age.*, XII/141; Dârimî, *Sünen*, “*Fedâilü’l-Kur’an*”, I/3211.

¹³ İbn Manzûr, *a.y.*; Zebîdî, *a.y.*

olmaksızın kula verilen ledünni ilme denir. Bu ilim yakîn ilmi, mükâsefe ilmi, esrar ilmi gibi adlarla da anılır.²⁴

Kâtip Çelebi'nin tanımına göre hikmet, varlıkların hakikatini, beşer kudretinin erişebileceği kadar, gerçekte oldukları şekliyle araştıran ilme verilen addır.²⁵

Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1352/1942)'ın hikmet için yukarıdakilere ilâve olarak şu mânâları da zikrettiğini görmekteyiz:

İlim ve fıkıh, varlıkların özündeki mânâları anlamak, Allah'ın emrini anlamak, yaratmak, varlık düzeninde her şeyi yerli yerine koymak, güzel ve doğru işlere yönelmek, insanın gücü yettiği kadarıyla yüce yaratıcıya benzemeye çalışması, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak, Allah'ın emirlerini düşünmek ve ona uymak, Allah'a tâat, fıkıh, din ve amel, anlayış, vesvese ile gerçek makamın ayırt edilmesini sağlayan nur, doğru ve hızlı karar verebilmek, doğruya iletmek, ruhların sükûn ve güvenliğinin son durağı, bütün hallere hakkı tanık tutmak, din ve dünya düzeni, ledünnî ilim, ilham vârid olması için sırrı saklamak veya bunların hepsi.²⁶

ed-Dâmiğânî'ye göre ise hikmetin dört anlamı vardır: a) Öğüt, anlayış ve ilim, b) Nübüvvet, c) Kur'an'ın tefsiri, d) Kur'an²⁷.

²⁴ Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992, s. 490.

²⁵ Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunun*, İstanbul 1941, I/676.

²⁶ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, II/915-926.

²⁷ ed-Dâmiğânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Kamusu'l-Kur'an*, thk. Abdül'l-Aziz Seyyidü'l-Ehl, Daru'l-İlim li'l-Melayin, Beyrut 1985, s. 141.